

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی دلایل رویکرد مسلمانان بعد از پیامبر (ص) به ارتداد

استاد راهنما:

دکتر ستار عودی

پژوهشگر:

مهدی احمدی

تابستان ۱۳۹۴

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مهدی احمدی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۲۰۱۳۳۶۰۹ در رشته تاریخ اسلام که در تاریخ ۱۳۹۴/۶/۱۸ از پایان نامه خود تحت عنوان:

بررسی دلایل رویکرد مسلمانان بعد از پیامبر(ص) به ارتداد

با کسب نمره ۱۶ و درجه خوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۴/۶/۱۸

دانشجوی کارشناسی ارشد **مهدی احمدی** از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۶ بحروف
شانزده تمام و با درجه خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

شکر و قدردانی:

نخستین سپاس من از پروردگارم است به هر دو معنای پروردون، سپس از تمام آموزگاران که از کودکی تا کنون راهنمایم بوده اند، معلمانم در مدرسه و استادانم در دانشگاه؛ سپاس ویژه دارم از استاد راهنمایم جناب آقای دکتر ستار عودی که بارها به من ایمانی‌های ارزنده خود این رساله را از کتشی‌های فراوان سپراستند، و نیز راهنمایانم مدیر محترم گروه تاریخ جناب آقای دکتر صفاکیش که ایشان نیز در خصوص پاره‌ای از موارد مکات ارزنده‌ای رایا داد و رشدند، که همواره با کشاده رویی حلال مشکلات دانشجویان بوده و نیز دیگر استادانم در گروه که چه در کلاسهای درسشان و چه در محضر دیدارشان همواره از آنان در سهای فراوان گرفتارم، و سپاس ویژه‌ای از پدر، مادر، همسر مهربانم و دوست عزیزم مجید غفاری که همواره حامی من بوده اند، دارم.

تقدیم به:

پدر، مادر، همسر مهربانم، آموزگارانم از ابتدای تحصیل تا پایان دبیرستان که راه و روش زیستن و تربیت را به من آموختند و نیز استادانم در دانشگاه؛ به ویژه استاد راهنمایم جناب آقای دکتر ستار عودی که بارها به من انگیزه خودبیشترت علمی من افزودند، و نیز مدیر محترم گروه تاریخ جناب آقای دکتر صفاکیش که ایشان نیز در خصوص پاره‌ای از موارد نکات ارزنده‌ای را یادآور شدند.

بسمه تعالی
دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۳۹۳۲۰۰۵
عنوان پایان نامه: بررسی دلایل رویکرد مسلمانان بعد از پیامبر(ص) به ارتداد		
نام و نام خانوادگی دانشجو: مهدی احمدی	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۳/۱۱/۱۹	
شماره دانشجویی: ۹۲۰۱۳۳۶۰۹	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۴/۶/۱۸	
رشته تحصیلی: تاریخ اسلام		
استاد / استادان راهنما: دکتر ستار عودی		
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):</p> <p>بعد از رحلت پیامبر (ص) اعراب تازه مسلمان شده به دلایل مختلف از اطاعت دولت مرکزی سر باز زدند. در بسیاری از نواحی شبه جزیره عربی سرکوب شورشها به عنوان جنگهای "رده" در تاریخ از آن ذکر شده است. مورخان دلایل مختلفی را برای این عدم اطاعت ها ذکر کرده اند مانند: عدم پرداخت زکات، پیامبران دروغین، نافرمانی در پذیرش حق حاکمیت قبیله قریش و ادعای عدم شایستگی ابوبکر برای جانشینی حضرت محمد (ص). اما این محققان تلاش می کنند به غیر از دلایل ذکر شده بالا یک تصویر تحلیلی از شکل کلی جامعه عربستان در زمان حضرت محمد (ص) ارائه نمایند. زمانیکه قبایل تجزیه شده اعراب پیروی از حکومت مرکزی را خوشایند خود نیافتند برای بازگشت به وضعیت گذشته خود بعد از رحلت پیامبر (ص) شورش کردند در ضمن مطالعه وضعیت جوامع عربی از دیدگاههای مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در آستانه وقوع جنگهای اتفاق افتاده بررسی شده است و پایه های به خلافت رسیدن ابوبکر و نقش جنگهای "رده" در پایدار نمودن قدرت او در نظر گرفته و بررسی شده است. همچنین بعد از شرح و بیان ریشه های این جنگها و مناطقی که اتفاق افتاده و اهمیت نقش مردمی که در حجاز زندگی می کردند در پایدار کردن اسلام تحت رهبری و دستورات قبیله قریش در بحث آورده شده است سپس تحلیلهای نهایی جنگهای "رده" انجام شده است.</p> <p>کلمات و واژه های کلیدی: ۱- جنگ ۲- رده ۳- اسلام ۴- پیامبر(ص)</p>		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا:
 مناسب نیست

چکیده :

بعد از رحلت پیامبر (ص) اعراب تازه مسلمان شده به دلایل مختلف از اطاعت دولت مرکزی سر باز زدند. در بسیاری از نواحی شبه جزیره عربی سرکوب شورشها به عنوان جنگهای "رده" در تاریخ از آن ذکر شده است. مورخان دلایل مختلفی را برای این عدم اطاعت ها ذکر کرده اند مانند: عدم پرداخت زکات، پیامبران دروغین، نافرمانی در پذیرش حق حاکمیت قبیله قریش و ادعای عدم شایستگی ابوبکر برای جانشینی حضرت محمد (ص). اما این محققان تلاش می کنند به غیر از دلایل ذکر شده بالا یک تصویر تحلیلی از شکل کلی جامعه عربستان در زمان حضرت محمد (ص) ارائه نمایند. زمانیکه قبایل تجزیه شده اعراب پیروی از حکومت مرکزی را خوشایند خود نیافتند برای بازگشت به وضعیت گذشته خود بعد از رحلت پیامبر (ص) شورش کردند در ضمن مطالعه وضعیت جوامع عربی از دیدگاههای مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در آستانه وقوع جنگهای اتفاق افتاده بررسی شده است و پایه های به خلافت رسیدن ابوبکر و نقش جنگهای "رده" در پایدار نمودن قدرت او در نظر گرفته و بررسی شده است. همچنین بعد از شرح و بیان ریشه های این جنگها و مناطقی که اتفاق افتاده و اهمیت نقش مردمی که در حجاز زندگی می کردند در پایدار کردن اسلام تحت رهبری و دستورات قبیله قریش در بحث آورده شده است سپس تحلیلهای نهایی جنگهای "رده" انجام شده است.

کلمات و واژه های کلیدی: ۱- جنگ ۲- رده ۳- اسلام ۴- پیامبر(ص)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
	فصل اول: کلیات تحقیق
۴	۱-۱ بیان مسأله
۴	۲-۱ هدف های تحقیق
۵	۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن
۵	۴-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق
۶	۵-۱ چهارچوب نظری تحقیق
۶	۶-۱ روش تحقیق
۶	۷-۱ قلمرو تحقیق
۷	۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات
۷	۹-۱ متغیرها و واژه های کلیدی
۷	۱۰-۱ پیشینه تحقیق
۸	۱۱-۱ معرفی منابع
	فصل دوم: مباحث فقهی ارتداد
۱۲	۱-۲ بررسی مفاهیم و انواع ارتداد و احکام مربوط به آنها
۱۳	۲-۲ تعریف ارتداد
۱۳	۳-۲ انواع ارتداد
۱۴	۱-۳-۲ ارتداد فطری
۱۴	۲-۳-۲ ارتداد ملی
۱۵	۴-۲ شرایط احراز ارتداد
۱۵	۱-۴-۲ بلوغ
۱۶	۲-۴-۲ عقل
۱۶	۳-۴-۲ اختیار
۱۶	۴-۴-۲ قصد

- ۲-۵ سیر تاریخی ارتداد در اسلام (نمونه های تاریخی ارتداد)..... ۱۷
- ۲-۶ ارتداد در قرآن ۱۸
- ۲-۷ ارتداد در حدیث ۲۰
- ۲-۸ راه های اثبات ارتداد ۲۲
- ۲-۹ موجبات ارتداد ۲۳
- ۲-۹-۱ انکار اسلام ۲۳
- ۲-۹-۲ انکار ضروری دین ۲۳
- ۲-۱۰ مجازاتهای ارتداد ۲۴
- ۲-۱۰-۱ مجازاتهای بدنی ۲۵
- ۲-۱۰-۲ مجازات مالی ۲۶
- ۲-۱۰-۳ انتفاء زوجیت ۲۷
- ۲-۱۱ نتیجه ۲۸

فصل سوم: تحولات جامعه عربستان از پیش از اسلام تا رحلت پیامبر (ص)

- ۳-۱-۱ نگاهی کوتاه به تحولات جامعه عربستان از پیش از اسلام تا رحلت پیامبر (ص) ۳۰
- ۳-۲ موقعیت جغرافیایی مناطق درگیر در نبرد ۳۰
- ۳-۳ وضعیت سیاسی جامعه عربستان در آستانه ظهور اسلام ۳۱
- ۳-۴ وضعیت اقتصادی جامعه عربستان در آستانه ظهور اسلام ۳۴
- ۳-۵ بافت فرهنگی و دینی جامعه عربستان در آستانه ی ظهور اسلام ۳۶
- ۳-۵-۱ آیین نصرانی ۳۷
- ۳-۵-۲ آیین زرتشتی ۳۸
- ۳-۵-۳ آیین حنفیت ۳۸
- ۳-۵-۴ آیین صابئین ۳۸
- ۳-۵-۵ بت پرستی ۳۹
- ۳-۶ نتیجه تحلیلی تحولات جامعه عربستان در آستانه ظهور پیامبر (ص) ۴۰
- ۳-۷ وضعیت جامعه عربستان در آستانه رحلت پیامبر (ص) ۴۳
- ۳-۷-۱ چگونگی ایمان اعراب و گسترش اسلام در شبه جزیره عربی ۴۵
- ۳-۷-۲ اشرافیت قریش و آیین اسلام ۴۷

فصل چهارم: مسئله جانشینی و وضعیت دولت اسلامی پس از رحلت پیامبر (ص)

- ۴-۱ بررسی و نقد دیدگاه های مختلف درباره جانشینی پیامبر (ص) ۵۲
- ۴-۲ زمینه های ذهنی و عینی به قدرت رسیدن ابوبکر ۵۶
- ۴-۲-۱ زمینه های ذهنی به قدرت رسیدن ابوبکر ۵۷
- ۴-۲-۲ زمینه های عینی به قدرت رسیدن ابوبکر ۵۸
- ۴-۳ تدبیرها و ترفندهای ابوبکر در کسب و تحکیم قدرت ۶۱
- ۴-۴ نتیجه ۶۲

فصل پنجم: ایده های انگیزه های ایجاد جنگ های ارتداد

- ۵-۱ بررسی و نقد ایده های موجود در باب دلایل جنگ های رده ۶۵
- ۵-۲ ماهیت جنگ های ارتداد در پرتوی الگوی نظری ۶۹
- فصل ششم: جنگ های رده در نجد، بحرین و عمان

- ۶-۱ هجوم قبایل پیرامون مدینه ۸۰
- ۶-۲ طلیحه ۸۲
- ۶-۳ عقاید و تعالیم طلیحه ۸۴
- ۶-۴ شورشهای پراکنده پس از سرکوب طلیحه ۸۶
- ۶-۴-۱ سرکوب قبایل بنی عامر ۸۶
- ۶-۴-۲ نبرد جواء و سرکوب بنی سلیم ۸۷
- ۶-۴-۳ نبرد ظفر ۸۸
- ۶-۵ مسیلمه ۸۸
- ۶-۶ عقاید و تعالیم مسیلمه ۹۲
- ۶-۷ سجاح ۹۵
- ۶-۸ جدایی مالک بن نویر از سجاح و کشته شدنش به دستور خالد ۹۸
- ۶-۹ نبرد دباء و سرکوب ارتداد عمان ۱۰۱
- ۶-۱۰ ارتداد بحرین ۱۰۲

فصل هفتم: جنگ های رده در یمن

- ۷-۱ نخستین ارتداد یمنی اسود عنسی با ادعای نبوت ۱۰۶
- ۷-۱-۱ چگونگی قیام اسود عنسی و فرجام کار او ۱۰۶
- ۷-۱-۲ تعالیم و آموزهای دینی اسود عنسی ۱۰۹

۲-۷	دومین ارتداد یمن شورش قیس بن عبد یغوث بر سر امارت.....	۱۱۰
۳-۷	سومین ارتداد یمن: برگشت مردم حضرموت و کنده از آیین اسلام.....	۱۱۲
	نتیجه گیری نهایی.....	۱۱۸
	نتیجه نهایی.....	۱۱۹
	فهرست منابع.....	۱۲۲

مقدمه :

ظهور اسلام منشاء تحولات بزرگی در تاریخ جهان گردید که بر همگان پوشیده نیست. تازیان در پرتو این آیین توانستند شاهنشاهی بزرگ ساسانی را از گردونه تاریخ خارج سازند و سرزمینهای بزرگی را از قلمرو روم شرقی تسخیر نمایند. اعراب به نام اسلام تمدن ایرانی را لگدمال تاراج خویش کردند، هر چند پس از مدتی بر ویرانه های آن به همت ایرانیان تمدن ایرانی-اسلامی دوباره پایه ریزی گردید. از آنجائیکه سرکوب شورشهای موسوم به ارتداد سرآغاز حرکت تهاجمی اعراب مسلمان به سرزمینهای هم جوار بود، بررسی و تحلیل آن بخصوص نقشی که نتیجه این جنگها در ایجاد وحدت در میان اعراب شبه جزیره عربستان داشت اهمیتی فراوان دارد که متاسفانه در مطالعات تاریخی صدر اسلام مورخان معمولاً از آن سرسری می گذرند.

سوای از مساله فوق، شناخت اینکه با وجودیکه اعراب در زمان حیات پیامبر (ص) اسلام را پذیرفته بودند، چرا پس از مرگ او به سرعت از این آیین برگشتند، خود مبحثی مهم است که موضوعی جالب و جذاب در زمینه مطالعه جامعه شناسی تاریخی برای ما فراهم می آورد.

جایگزینی دین اسلام به جای ادیان و باورهای دیگر در جامعه عربستان و فراگیر شدن آن نیز می تواند مبحثی جالب در حیطه جامعه شناسی دین باشد که هر چند موضوع مستقیم بررسی ما نیست، اما از آن جاییکه تضاد دینی بهانه اصلی جنگهای موسوم به "ارتداد" می باشد بررسی تحولی که دین اسلام از این منظر ایجاد کرد و مقاومت در برابر آن، می تواند مقدمه لازمی برای این چالشها باشد که ما نیز به فراخور بحث نیم نگاهی بدان داشته ایم.

همچنین تفسیر و تحلیل این نبردها و تاثیری که در تحکیم مشروعیت حکومت مدینه ایجاد کرد ماده خام خوبی است برای تبیین چگونگی استقرار نظام سیاسی خلافت و بخصوص مباحثی که در پرتو چالشهای جانشینی در حیطه معرفتی اندیشه سیاسی در عالم اسلام نزد اندیشمندان مسلمان پس از آن پدید آمد؛ و نیز در بازخوانی مجدد این رویدادها می توان تحلیل تاریخی متفاوتی از چگونگی سیر حوادث منتهی به جنگهای رده، چگونگی انجام آنها و نیز نتایج حاصله ارایه داد که نگارنده در اینجا کوشیده است به وسع اندک خویش بدان بپردازد.

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مسأله

در این تحقیق پس از معرفی مختصر منابع به طرح پژوهش در مقدمه پرداخته آنگاه در فصولی متفاوت، نخست به واژه شناسی مفهوم ارتداد به عنوان یک قضیه دینی و انواع مختلف آن پرداخته سپس جهت رهیافت به مبحث اصلی زمینه های ایجاد ارتداد، تاریخ تحولات جامعه عربستان را به طور مختصر از منظرهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، دینی و فرهنگی پیش و پس از ظهور اسلام تا آستانه رحلت پیامبر (ص) و نیز زمینه های به قدرت رسیدن ابوبکر را بررسی نموده و سپس ایده های ارائه شده در خصوص ماهیت و دلیل جنگ رده را بیان و نقد، و در نهایت تحلیل خود را در این خصوص تشریح می نمایم.

در آخر نیز پس از شرح چگونگی حوادث و رخدادها با بیان نتیجه گیری نهایی خود از این بحث با آوردن منابع و ماخذ مورد استفاده رساله را به پایان می بریم.

در پایان گفتنی است در دسترسی به منابع تحقیق این رساله که بسیاری از آنها به زبان عربی بوده به واسطه نبود آنها در کتابخانه دانشگاه و حتی بعضاً کتاب فروشی های تهران برای تهیه، ترجمه و تنظیم آنان با دشواریهای فراوان روبرو بوده ام.

۱-۲ هدفهای تحقیق

پیدا کردن عوامل به وجود آمدن جنگ های موسوم به رده و نحوه به خلافت رسیدن ابوبکر و عواملی که قدرت او را تثبیت کرد و همچنین اتحاد قبایل منطقه حجاز با ابوبکر و عدم ارتداد آنان و چرایی کامیابی اولیه برخی از این شورشها و سرکوب نهایی آنها توسط سردارانی مانند: خالد بن ولید و ... هدفهای اصلی این تحقیق بوده است.

۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن

اسلام منشاء تحولات بزرگی در تاریخ جهان گردید، از آنجائیکه سرکوب شورشهای موسوم به ارتداد سرآغاز حرکت تهاجمی اعراب مسلمان به سرزمینهای هم جوار بود، بررسی و تحلیل آن بخصوص نقشی که نتیجه این جنگها در ایجاد وحدت در میان اعراب شبه جزیره عربستان داشت اهمیتی فراوان دارد که متاسفانه در مطالعات تاریخی صدر اسلام مورخان معمولاً از آن سرسری می گذرند.

سوی از مساله فوق، شناخت اینکه با وجودیکه اعراب در زمان حیات پیامبر (ص) اسلام را پذیرفته بودند، چرا پس از مرگ او به سرعت از این آیین برگشتند، خود مبحثی مهم است که موضوعی جالب و جذاب در زمینه مطالعه جامعه شناسی تاریخی برای ما فراهم می آورد.

جایگزینی دین اسلام به جای ادیان و باورهای دیگر در جامعه عربستان و فراگیر شدن آن نیز می تواند مبحثی جالب در حیطه جامعه شناسی دین باشد که هر چند موضوع مستقیم بررسی ما نیست، اما از آن جاییکه تضاد دینی بهانه اصلی جنگهای موسوم به "ارتداد" می باشد بررسی تحولی که دین اسلام از این منظر ایجاد کرد و مقاومت در برابر آن، می تواند مقدمه لازمی برای این چالشها باشد که ما نیز به فراخور بحث نیم نگاهی بدان داشته ایم.

۱-۴ سوالات یا فرضیه های تحقیق

سوالات تحقیق:

- ۱- پرسش اصلی: عامل اصلی ای که موجب پیدایش جنگ های "رده" شده چه بوده است؟
- ۲- پرسش فرعی: نحوه و دلیل به خلافت رسیدن ابوبکر و عوامل تثبیت کننده قدرت او چه بوده است؟

فرضیه های تحقیق:

۱- فرض اصلی: فرض ما در این خصوص علاوه بر ایده های موجود مانند ریشه های اقتصادی ارتداد و پرهیز از پرداخت زکات، و نیز رقابت های قبیله ای و مخالفت با سلطه قریشیان، تمایل جامعه عرب به بازگشت به وضع نخستین خویش و مخالفت با سلطه یک دولت مرکزی مقتدر که سلب کننده آزادی آنان است می باشد.

۲- فرض فرعی: تمایل برخی افراد فرصت طلب در بهره جویی از قدرت کاریزمایی قدرت پیامبر(ص) و جایگزینی خویشتن با تغییر و تبدیل شکل کاریزما از قبیله و آیین پیامبر(ص) به قوم و دین خویش استوار می باشد. که تمامی اینها در بخش " بررسی و نقد ایده های موجود در باب ارتداد" به تفصیل آمده است.

۵-۱ چهارچوب نظری تحقیق

بر ایده های موجود در جامعه شناسی تاریخی تحلیل تحول طبقاتی جوامع و نیز جامعه شناسی سیاسی با استفاده از چارچوب تحلیلی ماکس وبر در باب ساخت سیاسی قدرتها و انواع سیادت ها مبتنی می باشد.

۶-۱ روش تحقیق

توصیفی - تحلیلی

۷-۱ قلمرو تحقیق

بیشتر قلمرو تحقیق مربوط به دوره های پیش از اسلام، پیامبر (ص) و تشکیل حکومت اسلامی و جانشینی پیامبر (ص) توسط ابوبکر و جنگ های موسوم به رده در نجد، بحرین، عمان و یمن و انگیزه های ارتداد بوده است.

۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات

کتابخانه ای و با استفاده از کتب موجود در پایگاههای کتابخانه ای دیجیتالی و مقالات موجود در پایگاههای معتبر اینترنتی

۹-۱ متغیرها و واژه های کلیدی

۱- جنگ ۲- رده ۳- اسلام ۴- پیامبر(ص)

۱۰-۱ پیشینه تحقیق

در خصوص جنگهای ارتداد سوای از منابع عمومی تاریخ اسلام و برخی از کتابهای توصیفی که پیرامون این موضوع مورخان مسلمان نوشته اند و ما در معرفی منابع آنها را نقل کرده ایم ، منابع متأخری نیز در این خصوص به رشته تحریر درآمده است که برخی به زبان تازی و بعضی به زبان پارسی است ، اینها عمدتاً به نقل روایی رویدادها اکتفا کرده و جز چند برداشت خاص فرقه ای از حوادث، جملگی تحلیل یکسانی از چرایی حوادث ارائه نموده اند که ما آنها را در فصل " بررسی ایده های موجود در باب ارتداد" آورده ایم، ماخذ عربی موجود در دسترس ما در خصوص جنگهای ارتداد عبارتند از " حروب الرده" از محمد احمد باشمیل؛ (حروب الرده، محمد احمد باشمیل ، دارالفکر، ۱۹۷۹) و " حرکه الرده" (حرکه الرده ، علی العتوم، عمان: مکتبه الرساله الحدیثه، ۱۹۸۷) از علی العتوم؛ و " حروب الرده" از زاهیه الدجانی (حروب الرده، د . زاهیه الدجانی: بیروت: لدار الكتاب العربی ، الطبعه الاولى ۱۴۱۷ هـ- ۱۹۹۷ م) و نیز کتابی از محمد حسین هیکل درباره زندگی ابوبکر که در آن به جنگ های ارتداد نیز پرداخته شده است (الصدیق ابوبکر، محمد حسنین هیکل ، القاہرہ: دارالمعارف، ۱۹۹۰) ماخذی که در زبان فارسی بدین موضوع پرداخته اند عبارتند از " تاریخ پیامبران دروغین در صدر اسلام" نوشته دکتر بحریه اوچ اوک که همانطور که از نامش پیداست تنها به مدعیان نبوت جنگهای ارتداد می پردازد، کتاب دیگری که در این خصوص نگاشته شده است " جنگهای ارتداد و بحران جانشینی پیامبر (ص)" نوشته علی غلامی دهقی می باشد که علی رغم بررسی کلی جنگهای ارتداد، در مبحث تحلیلی این جنگها جز

ارایه یک دیدگاه شیعی که آن را نیز بررسی نموده ایم، تنها به ذکر ایده های عنوان شده در دیگر منابع اکتفا کرده است. پایان نامه ای تحت عنوان "ریشه ها و ماهیت رده در یمن" در مقطع کارشناسی ارشد توسط "محمد حسن اللهی زاده" در دانشگاه تربیت مدرس دفاع گردیده که آن نیز هم همانطور که از نامش پیداست، تنها قلمرو محدود یمن را مورد مطالعه قرار داده است و در باب ارایه دیدگاهی نوین همانند منبع قبل است.

۱-۱۱ معرفی منابع

منابع مورد استفاده ما در این رساله به چند گروه تقسیم می شوند. نخست منابع فقهی و کلامی که به معانی واژه ارتداد و احکام مربوط به آن پرداخته اند که شامل منابع شیعی و سنی می گردد. گفتمنی است این گروه از منابع تنها جهت برداشتی مختصر از موضوع پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته اند.

منابع تاریخی نیز به دو گروه تقسیم می شوند نخست منابعی که مخصوصا در خصوص بحث ارتداد نگاشته شده اند و منابع تاریخ های عمومی که در بررسی و سیر حوادث تاریخی صدر اسلام به بحث ارتداد نیز پرداخته اند. در اینجا به معرفی مختصر برخی از آنها می پردازیم:

- **تاریخ طبری:** تولد او به سال ۲۲۴ هجری و مرگش به سال ۳۱۰ هجری می باشد. کتاب طبری که نام عربی آن "تاریخ الرسل و الامم و الملوک" نام دارد به شرح حوادث تاریخی تا سال ۳۰۲ هجری قمری پرداخته است. طبری در شرح حوادث تاریخی که بر اساس رخداد اتفاقات به ترتیب سال وقوع آنها می پردازد. در توضیح رویدادهای خلافت ابوبکر حوادث رده را نیز شرح می دهد. طبری کوشیده است تا رویدادها را از منظر روایت های مختلفی که به او رسیده است نقل نماید. کتاب او در خصوص جنگهای رده دارای ارزشی فراوان است که ما در جایجای حوادث از او نقل کرده ایم.

- تاریخ یعقوبی (۲۸۴ هـ) . تاریخ یعقوبی از زندگی آدم آغاز می شود و تا ایام خلافت " معتمد علی الله " عباسی ادامه می یابد . یعقوبی که تمایلات شیعی دارد در کتاب خود از رسوم و عادات و آداب عرب جاهلی فراوان نام می برد . در شرح حوادث تاریخی او نیز حوادث را به ترتیب توالی تاریخی می آورد.

درخصوص جنگهای رده هر چند او به اختصار از آنها می گذرد، اما در خصوص برخی حوادث گزارشهای جالبی ارائه می نماید.

فتوح البلدان، احمد بن یحیی بن جابر بلاذری (م ۲۷۹ هجری) کتاب بلاذری از هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه آغاز می شود و تا " فتحهای سند " ادامه می یابد. او از جنگهای رده تحت عنوان " داستان مرتد شدن اعراب در خلافت ابوبکر " یاد می نماید، اما روایات آن را به تفصیل بیان نمی کند، ما در رساله خود برخی روایات متفاوت او را آورده ایم.

الفتوح، محمد بن علی ابن اعثم کوفی (۳۱۴ هجری) این کتاب از به خلافت رسیدن ابوبکر آغاز و به " ذکر روایات در شهادت حسین بن علی (ع) پایان می یابد. کتاب الفتوح که برخی جنگهای داخلی مسلمین را تحت عنوان فتوح یاد می کند . وی در آغاز کتاب به بحث ارتداد به طور مختصر می پردازد ذکر نوع تقابل و دعوی اشعث بن قیس کندی با ابوبکر موجب ایجاد ایده شیعی بودن ماهیت ارتداد یمن در نزد برخی مورخان متاخر شیعی گردیده است.

محمد بن عمر واقدی، مغازی، کتاب اصلی واقدی در خصوص جنگ های رده " کتاب الرده " می باشد اما در این کتاب سه جلدی نیز که تا شرح اعزام سپاه اسامه به موته می پردازد، ما در خصوص وفود اعراب و نیز برخی خبرهای مربوط به حضرت علی (ع) و ابوبکر استفاده برده ایم .

العبر (تاریخ ابن خلدون) : ابن خلدون در تاریخ مفصل خود گزارش های از جنگهای رده در جلد اول کتاب خود ذکر می کند که برگرفته از منابع دیگر می باشد.